

JOHAN HUIZINGA. EEN HISTORICUS-ESTHEET

Ronald Kuipers en Klaas-Jan Vos

Het zal de historisch geïnteresseerde lezer niet ontgaan zijn, dat Johan Huizinga zich de jongste tijd in een groeiende belangstelling mag verheugen. Dit verschijnsel kan in belangrijke mate worden verklaard door wat men wel 'de crisis van de letterenstudies' noemt. Hiermee wordt de wijd verbreide onzekerheid omtrent taak en doel van de letterenstudies bedoeld. Deze onzekerheid is uiteraard ook niet aan de geschiedbeoefening voorbij gegaan. Veel historici stellen dat zij haar oorzaak vindt in de na de tweede wereldoorlog in zwang geraakte scientistische en op maatschappelijke relevantie gerichte geschiedbeoefening. Hiermee verloochende de geschiedenis in belangrijke mate haar traditionele functie, die vooral gericht was op het inzicht geven in de literaire, artistieke en wijsgerige beschaving van vroeger en nu, teneinde een voedingsbodem te kunnen zijn voor een gemeenschappelijke cultuur.

Ook Huizinga heeft zich intensief beziggehouden met de bovenstaande problematiek met betrekking tot taak en doel van de geschiedbeoefening. Het besef, dat Huizinga's manier van geschiedschrijving en zijn visie op de verhouding tussen geschiedenis, maatschappij en exacte wetenschappen op veel punten nog zeer leerzaam zijn en geenszins verouderd, kan wellicht gezien worden als één van de belangrijkste oorzaken voor de groeiende belangstelling voor zijn werk en opvattingen.

Levensschets

Johan Huizinga is op 7 december 1872 te Groningen geboren. Als een dromerige jongen, staat hij, vooral met zijn gevoel en gedachten, in contact met de geschiedenis. Hij interesseert zich voor cultuur in de brede zin van het woord. Vooral om praktische redenen laat hij zich in 1891 als student Neder-

lands — waar toen ook de studie van de geschiedenis onder viel — in Groningen inschrijven. Hij wordt een overtuigd aanhanger van de 'beweging van tachtig' en na 1896 van die van *De Kroniek* van P.L. Tak. Daarnaast gaat zijn interesse uit naar de muziek en de beeldende kunst. Na zijn promotie in 1897 geeft hij blijk van zijn grote wetenschappelijke talenten; in 1905 verkrijgt hij de geschiedenis-leerstoel aan de rijksuniversiteit van Groningen.

In zijn Groningse jaren ontwikkelt hij het concept van zijn meest gelezen boek, *Herfstij der Middeleeuwen*. Hij wil het einde der middeleeuwen uitbeelden als een tijd waarin iets heengaat en niet als een voorbode van de renaissance, zoals de gebruikelijke opinie was. In 1914 wordt Huizinga hoogleraar; hiermee breken zijn meest productieve jaren aan. Kort voor de publicatie van *Herfstij*, verschijnt in 1918 *Mensch en Menigte in Amerika*, waar Huizinga zijn cultuurhistorische ideeën over deze moderne staat uiteenzet. In 1924 publiceert hij *Erasmus*, een traditioneel levensverhaal. Hij schrijft een reisimpressie *Amerika Levend en Denkend* (1926) en een indrukwekkende biografie van de 'negentiger' Jan Veth (1927). Zijn geschiedfilosofische opvattingen bundelt hij in *Cultuurhistorische Verkenningen* (1929) en *De Wetenschap der Geschiedenis* (1937). Zijn naam als cultuurpessimist heeft Huizinga te danken aan de boeken *In de Schaduwen van Morgen* (1935) en *Geschonden Wereld* (posthuum verschenen in 1945), waarin hij beschrijft hoe de samenlevingen van West-Europa uit hun lood zijn geslagen; het fascisme was hiervan volgens Huizinga een wrange exponent. Verder zijn zeker noemenswaardig: *Homo Ludens* (1938) en *Nederlands Beschaving in de Zeventiende eeuw* (1941).

Huizinga's werk is belangrijk, ook voor het buitenland. Men kan verdedigen dat hij een voorloper is van de Franse historische school rond het tijdschrift *Annales* en van de mentaliteitsgeschiedenis. Voorts vertoont hij verwantschap met de groep Duitse kunst- en cultuurhistorici uit het door Warburg opgerichte instituut. Een school heeft hij echter nooit weten te vormen; daarvoor is zijn methode wellicht te persoonlijk. In dat persoonlijke ligt echter tevens zijn meest specifieke en aantrekkelijke kant; de combinatie van een hoog niveau van wetenschappelijkheid, met een hoge mate van persoonlijke, haast intieme betrokkenheid bij de geschiedenis. Dit is ook het doel dat Huizinga zich heeft gesteld ten aanzien van zijn historische werkzaamheden: een individuele, maar niet onwetenschappelijke relatie met het verleden opbouwen.

De geschiedfilosofische opvattingen van Huizinga : over taak en doel van de geschiedbeoefening.

Hoewel Huizinga zich altijd op het standpunt stelt dat de historicus zich vooral moet richten op het schrijven van geschiedenis en niet al te zeer op het denken over taak en doel van geschiedenis, is hij toch iemand die een scherp inzicht heeft in de aard van zijn discipline. Huizinga heeft veel over dit onderwerp geschreven, waarbij het opvallend is dat hij zijn opvattingen nooit in een strak schema heeft willen vatten. Zijn belangrijkste theoretische geschriften zijn *Cultuurhistorische Verkenningen* en *De Wetenschap der Geschiedenis*.

Natuurwetenschap en geschiedenis.

Huizinga is er, als tegenstander van het positivisme, altijd van overtuigd geweest dat de geschiedwetenschap niet aan alle normen van het uit de natuurwetenschappen geabstraheerde begrip wetenschap hoeft te voldoen. Hij wijst er op, dat de vorming van historische kennis een zeer specifiek karakter heeft. De natuur- en de geschiedwetenschap stelt hij zelfs tegenover elkaar als zijnde respectievelijk de bij uitstek exacte en de bij uitstek inexacte wetenschap.

In de natuurwetenschappen, zo stelt Huizinga, beoogt men rekenschap te geven van elk natuurfeit dat zich kan voordoen. Dit probeert men onder andere te bereiken door algemeen geldende wetmatigheden op te stellen. De geschiedbeoefenaar heeft, volgens Huizinga, een ander doel voor ogen. Hij zoekt geen algemeen geldende wetmatigheden in de vorm van 'als A en B intreden, moet ook C intreden'. In de eerste plaats omdat historische 'wetmatigheden' meestal aangemerkt moeten worden als empirische generalisaties; ze bezitten derhalve geen universele geldigheid. Aangezien historici juist belang stellen in de unieke vorm waarin geschiedkundige verschijnselen zich voordoen, zijn deze regels voor hen van beperkte waarde. Ten tweede omdat dergelijke wetmatigheden historische verschijnselen slechts verklaren voor zover ze gereduceerd zijn tot 'vertegenwoordigers' van een bepaalde categorie of een bepaald type van gebeurtenissen. Historici echter willen gebeurtenissen in al hun complexiteit en unieke bijzonderheid onderzoeken. Het strikte causaliteitsprincipe is hierdoor in de geschiedwetenschap vrij onbelangrijk.

Huizinga verzet zich uiteraard ook tegen, vooral door de biologie geïnspireerde, pretentieuze geschiedspeculatieve ontwikkelings- of evolutiewetten, volgens welke het verloop van het historische proces, of onderdelen daarvan, verklaard zou kunnen worden. De ontwikkeling van een historisch verschijnsel wordt volgens hem nooit bepaald door aan dat verschijnsel inherente factoren.

Deze ontwikkeling kan immers nooit worden losgemaakt van de beïnvloeding van de omgeving.

Een ander onderscheid tussen de geschiedkundige en de natuurwetenschappelijke wetenschapsbenadering is, volgens Huizinga, dat de geschiedenis er nooit op uit is elk kenbaar feit uit het verleden in haar stelsel van kennis te betrekken. Een historicus stelt zich nooit ten doel een eenvoudige aaneenschakeling te geven van zoveel mogelijk kritisch vastgestelde gegevens. Historisch inzicht wordt pas verkregen, wanneer een historicus op een zinrijke manier samenhang en rangschikking aanbrengt in een veelheid van gegevens, welke op het eerste gezicht geen structuur lijkt te bezitten. Wanneer hij, met andere woorden, van een historische periode of historisch fenomeen een interpretatie of beeld ontwikkelt. Een beeld is nooit een afspiegeling van de socio-historische werkelijkheid, hetgeen de 'aanhangers' van een naïef realisme beweren na te streven. Het blijft een poging tot een karakterisering, een voorstel tot een 'zien als'. Alleen die feiten, die passen in de opgestelde configuratie, worden gebruikt. Huizinga verwoordt dit als volgt: "Wat de geschiedenis ten opzicht van het verleden volvoert, kan nimmer fotografeeren zijn, altijd is het verbeelden".

Huizinga wijst niet alle volgens natuurwetenschappelijke methoden verkregen kennis over de socio-historische werkelijkheid af. Gegevens uit de sociale wetenschappen, zoals regels, typen en begrippen, kunnen hun waarde hebben voor de historicus, namelijk om te dienen als "leidraad ter vaststelling en groepeerings van feiten en samenhangen". De sociale wetenschappen mogen echter nooit in de plaats komen van de geschiedwetenschap. Hun gegevens blijven slechts hulpmiddelen, die hun inhoud pas ontvangen door "de bonte volheid van het wisselende leven, dat in de afzonderlijke historische gebeurtenissen tot uiting komt". Ze mogen dus in geen geval, zoals Huizinga stelt, tot "leerstellig beginsel" verheven worden.

De beeldvorming.

Zoals hierboven al uiteengezet, is het de taak van de historicus een zinrijke samenhang aan te brengen in een veelheid van gegevens. Huizinga meent dat men zich bij het onderzoek vooral moet richten op het vinden van samenhangen die zich kenmerken door een duidelijke gestalte of heldere karakterisering. Hij noemt deze samenhangen 'vormen': "De historicus dus ontwaart in de verschijnselen van het verleden zekere ideële vormen, die hij tracht te beschrijven. Hij omschrijft ze niet als zoodanig, dat is immers de taak der sociologie, maar brengt ze in een bepaalden samenhang van eenmalig historisch verloop tot aanschouwelijke voorstelling. Wat hij ziet, zijn vormen van samenleving, van bedrijf, van godsvereering, van recht en wet, van ge-

dachte, van kunstschepping, van uitdrukking in het woord, van staats- en volksleven, kortom van cultuur".¹

Huizinga dringt er op aan terughoudend te blijven met het geven van een duidelijke vorm aan erg grote verbanden, zoals hele tijdvakken. Voorbeelden zijn voor Huizinga 'Renaissance' en 'Barok'. Degenen die deze termen invoeren, pretenderen hiermee het wezen of de aard van een periode uit te drukken. Huizinga wijst er echter op dat, zolang de onderdelen van een periode nog niet voldoende zijn onderzocht, dit een groot gevaar met zich meebrengt. Zoals met de hierboven genoemde termen is gebeurd, ontwikkelen deze zich al snel tot begrippen met 'sterke gevoelsaccenten, kleur en geur'. Hierdoor dreigen ze een eigen leven te gaan leiden, hetgeen storend werkt op het tot stand komen van nieuwe inzichten in het verleden. Dit laatste heeft niet alleen betrekking op de periode waarvoor een begrip oorspronkelijk in gebruik komt, maar ook op andere tijdperken: zo heeft men het begrip 'Renaissance' ook overgebracht op terreinen waar schijnbaar verwante verschijnselen zich voordeden, bijvoorbeeld 'de Renaissance van de elfde eeuw'.

Huizinga ontkent de noodzaak tot periodisering niet. Om een beeld te kunnen vormen van het verleden is het van belang de geschiedenis in te delen in tijdvakken, die zich kenmerken door een bepaalde mate van onderlinge verbondenheid en homogeniteit in cultuuruitingen. Deze indeling moet echter altijd een open karakter hebben. "Men hanteerde ze (periodiseringstermen) losjes, en bouwe er geen huizen op, die ze niet dragen kunnen". Kleurloze tijdperk-benamingen genieten Huizinga's voorkeur, termen die "het stempel van hun ongemotiveerdheid zelf op het voorhoofd" dragen. Zo zijn bijvoorbeeld 'Quattrocento en Cinquecento' veel minder schadelijk in het gebruik dan 'Renaissance'.

Resumerende kunnen we stellen: Huizinga vindt dat de historicus zich vooral moet richten op het bepalen van de bijzondere vormen van het historische leven, niet zozeer op de algemene. Hij schrijft dan ook: "Laat ons voorloopig vóór alles pluralist zijn".

Op welke manier nu komt een historicus er toe bepaalde samenhangen in het verleden aan te wijzen? In de eerste plaats uiteraard door op basis van gezond verstand en oefening wetenschappelijk vastgestelde feiten in een begrijpelijk verband samen te brengen. Een beeld komt volgens Huizinga echter nooit slechts tot stand op grond van zuiver verstandelijke overwegingen. Altijd is hierbij een irrationeel-esthetische 'overweging' van groot belang. Huizinga doelt met esthetisch niet op het enge begrip 'kunst' in de betekenis van bewust streven naar schone vorm. Hij vat het veel ruimer op. Wanneer een historicus aan het werk is, verschijnen er op bepaalde heldere momenten voor zijn geestesoog (vage) beelden over het door hem onderzochte deel van het

verleden. Hij ervaart dit als een direct contact met het verleden. Het is geen 'herbeleven' in de zin van een gericht psychologisch proces, maar veel meer "een begrijpen, dat nauw verwant is aan het begrijpen van muziek". Huizinga omschrijft dit esthetische element als de 'historische sensatie' of het 'historisch contact'. Het is "een ingaan in een sfeer, het is een der vele vormen van buiten zich zelf treden, van het beleven van waarheid, die den mensch gegeven zijn. Het is geen kunstgenot, geen religieuze aandoening, geen natuurhuivering, geen metaphysisch erkennen, en toch een figuur uit deze rei. Het object van deze sensatie zijn niet menschenfiguren in hun individuele gestalte, niet menschenlevens of menschelijke gedachten, die men meent te ontwaren. Het is nauwelijks beeld te noemen, wat de geest hier vormt of ondergaat. Voorzover het vorm aanneemt, blijft deze samengesteld en vaag : een 'Ahnung', evengoed van straten en huizen en velden, van klanken en van kleuren als van bewegende en bewogen menschen. Dit contact met het verleden, dat begeleid wordt door een volstrekte overtuiging van 'echtheid, waarheid, kan gewekt worden door een regel uit een oorkonde of een kroniek, door een prent, een paar klanken uit een oud lied".²

De door de historische sensatie verworven inzichten zijn erg belangrijk voor het vinden van de samenhangen, waarmee de historicus aan het verleden betekenis verleent. Voor de beeldvorming is echter nog meer nodig. Voor het vatten van de fijnere samenhangen, voor het dieper inzicht krijgen in het eigen karakter van het verleden, moet de historicus de door hem onderzochte historische periode of historisch fenomeen aanschouwelijk maken. Hij moet dat deel van het verleden 'opnieuw doen leven'. Huizinga omschrijft een beeld dan ook als een 'aanschouwelijk voorstellingscomplex'. Natuurlijk is dit aanschouwelijke element voor de lezer van een historisch werk, als hulpmiddel voor het begrijpen van bepaalde samenhangen, eveneens van groot belang. In de eerste plaats kan de historicus het verleden aanschouwelijk maken door een belangrijke rol toe te kennen aan het persoonlijke element. De geschiedbeoefenaar die zich in zijn beeldvorming beperkt tot het onderzoeken en weergeven van algemene samenhangen en groepsverschijnselen, die de vaak irrationeel en uit hartstocht handelende historische actors reduceert tot 'een bundel staatkundige en economische potenties', onderschat niet alleen de invloed van het individu op het historisch proces, maar levert tevens een kleur- en levenloos, weinig diepgravend produkt af. De historicus moet zijn beeld van het verleden aanschouwelijk maken door karakteristieken te geven van historische actors, door hen psychologisch begrijpelijk te maken. Dit staat niet gelijk met het opsommen van een aantal persoonlijke gegevens. Essentieel is de psychologische fantasie van de historicus : hoe ruimer en veelzijdiger het geestesleven van de onderzoeker, des te beter is hij in staat psychische samenhangen te

ontdekken die kenmerkend zijn voor een bepaalde historische actor. Dit psychologisch inzicht laat zich niet vervangen door de technieken van de wetenschappelijke psychologie; daarvoor zijn deze te algemeen gericht. Hooguit kunnen ze dienen als hulpmiddel.

Een ander middel om een beeld aanschouwelijk te maken is door ze, dank zij veelzijdig onderzoek gewonnen samenhangen, gespiegeld te zien in de kunstuitingen van een bepaalde cultuurperiode. Ook is het gebruik van een beeldende taal, bijvoorbeeld met behulp van metaforen, belangrijk. Tenslotte moet, volgens Huizinga, ten behoeve van de aanschouwelijkheid alle geschiedschrijving een verhalend, episch-dramatisch element bevatten. Geschiedenis moet 'verkwikking, spanning en ontknoping' kennen, moet met andere woorden 'leesbaar' zijn. Huizinga doelt hier niet op een opzettelijk dramatiseren of romantiseren van het verleden; het verleden bevat, volgens hem, in zich zelf de epische factoren, waarvan hartstocht, gewapende strijd en meningsconflicten de belangrijkste waren. Het is de taak van de historicus deze tot uiting te laten komen in het geschiedverhaal.

Geschiedenis en cultuur.

Huizinga wijst erop dat een beeld nooit uit pure inductie ontstaat. Altijd bezit de onderzoeker reeds een bepaalde voorstelling van het door hem onderzochte deel van het verleden; ook tracht hij zijn bevindingen te ordenen met behulp van bepaalde concepten en begrippen. Vanuit deze conceptie stelt hij aan het verleden vragen. De antwoorden vormen de basis voor een nieuw beeld. Een bepaald beeld is dus nooit een eindpunt; het vormt ook steeds weer een uitgangspunt voor nieuw onderzoek. Zo groeit de wetenschappelijke kennis.

Aangezien nu de historicus deel uitmaakt van een cultuur, kan men ook stellen dat de : "geschiedenis (...) de geestelijke vorm (is) waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden". De conceptie van waaruit de historicus vragen stelt aan het verleden wordt bepaald door de cultuur waarin hij leeft. Deze bepaalt welke dingen als belangrijk worden ervaren, welke maatstaven de historicus bij zijn onderzoek gebruikt, en levert tevens de categorieën waarmee historische verschijnselen kunnen worden geordend. Zo zijn de mythe en de sage en, voor onze tijd, de kritische wetenschap, alle vormen van een zich rekenschap afleggen van het verleden. Iedere cultuur heeft dus haar eigen vorm van geschiedbeoefening.

Subjectiviteit

Het zal uit het voorgaande duidelijk zijn geworden dat Huizinga in de geschiedschrijving aan het kennend subject, de historicus, een belangrijke rol

toekent. Deze is het, die zijn beeldend vermogen gebruikt om vorm te geven aan het verleden; een esthetische aanleg is hierbij van groot belang. Tevens is de conceptie van waaruit hij het verleden onderzocht sterk cultuurbepaald. Dit wil echter niet zeggen, dat de moderne geschiedbeoefening geen betrouwbare kennis op zou leveren. De aard van de historische kennis verschilt van die der natuurwetenschappelijke, en hoeft derhalve ook niet aan exacte objectiviteits-eisen te voldoen. Betrouwbare historische kennis is wel degelijk mogelijk, zolang men er maar op let dat ieder beeld gebaseerd is op verifieerbare, kritisch vastgestelde feiten en men door de 'geestelijke occupatie' geleid wordt 'van het willen weten hoe de dingen werkelijk gebeurd zijn'. De aanwezigheid van artisticeit binnen de geschiedbeoefening moet echter niet als een vrijbrief worden beschouwd om zich met 'de geest van een verliteratuurde geslacht' te vereenzelvigen, 'dat om de feitelijke waarheid niet maalt'; het moet zeer zeker niet ontaarden in 'belletristische historieschrijving'. Daar komt nog bij dat men, door de feiten te negeren, ze uitlevert aan hen die ze zonder wroeging misbruiken. Het gevaar bestaat, dat "een regelrecht politieke toeleg uit historische stof ideale concepties bakt, die men als 'nieuwe mythus' aanbiedt, dat wil zeggen als een heiligen grondslag voor het denken, dien men de gôe gemeente als geloof wil opdringen".³ Hier moeten historici zich altijd tegen verzetten.

Zin van de geschiedbeoefening.

Volgens Huizinga beoefent men geschiedenis nooit alleen maar uit een belangloze waarheidsbehoefte. Er is steeds een 'pragmatisch element' aanwezig; altijd wil geschiedenis 'leerzaam' zijn, wil het nut hebben. Geschiedenis vervult derhalve ook een levensbehoefte. Deze functie springt bij de moderne, kritische geschiedschrijving minder in het oog dan bij de 'primitieve' geschiedverhalen. Toch is ze wel degelijk aanwezig. Het gaat hier niet zozeer om de oude uitspraak *historia vitae magistra*, de geschiedenis als een 'arsenaal van leeringen en exempelen'. Huizinga ziet het nut van de geschiedenis in een ander vlak. In de eerste plaats brengt het de mensen historisch besef bij; het laat zien wat gelijk bleef en wat veranderde, toont contrasten en perspectieven. Zo krijgt men een beter inzicht in de wereld waarin men leeft en kan men een standpunt in het leven innemen; men kan 'zijn plaats oriënteren aan punten ver uiteen in de tijd'. Het heeft derhalve ook meer nut inzicht te geven in langlopende ontwikkelingen, zoals die van de Europese staatsinstellingen, dan uitvoerig de voorgeschiedenis van de eerste wereldoorlog te bespreken. Ten tweede maakt geschiedenis, volgens Huizinga, daarbij Burckhardt aanhalend, iemand niet zozeer slim ("für ein andermaal") als wel wijs ("für immer"); men verwerft het vermogen een complexe situatie te overzien.

En tenslotte ziet Huizinga de beoefening van de geschiedwetenschap als de bevrediging van een intellectuele behoefte, als de beleving van een 'vorm van geestelijke vrijheid'.

Dit pragmatische element hoeft niet ten koste te gaan van de wetenschappelijke betrouwbaarheid, integendeel. De geschiedwetenschap is pas 'gezond', als het publiek (Huizinga doelt hier vooral op het ontwikkelde deel der bevolking) zich op haar beroept. De historicus moet zich derhalve niet beperken tot het verzamelen van gegevens. Als hij zijn cultuurtaak wil vervullen, moet hij deze verenigen tot een synthese; hij moet dus een beeld vormen. Dit laatste mist Huizinga in de moderne geschiedwetenschap veel te veel.

Twijfels omtrent de mogelijkheid tot verbeelding van de moderne geschiedenis.

Zoals gezegd verzet Huizinga zich tegen de werkwijze van historici die zich tot het verzamelen van — veelal zeer gespecialiseerde — gegevens beperken, zonder deze tot een beeld om te vormen. Met name onderzoekers, die zich bezighouden met de eigentijdse geschiedenis, maken zich hieraan schuldig. Huizinga vraagt zich echter af, of er met dit deel van het historisch proces niet iets fundamenteel anders aan de hand is; of er niet een verandering is opgetreden in 'de aard van het gebeuren zelf'. Hij vindt de geschiedenis van ongeveer na 1870, vooral die van de Verenigde Staten van Amerika, in toenemende mate ondoorzichtig. De stof laat zich nauwelijks meer samenvatten in begripsmatige verbanden, in duidelijke, aanschouwelijke vormen; ze wordt onverbeeldbaar. De geschiedschrijving krijgt hierdoor het karakter van een verwarrende opeensomming van een grote hoeveelheid feiten.

Huizinga ziet dit vooral veroorzaakt door het feit dat de economische factor in het historisch proces de overhand heeft genomen. De geschiedenis heeft hierdoor een 'diffuus' en onaanschouwelijk karakter gekregen; ze wordt voornamelijk beheerst door collectieve grootheden. De mens is gereduceerd tot de onpersoonlijke *homo economicus*, de *homo ludens*, die, zich onttrekken aan 'het platte materialisme der economie', zich op een creatieve manier kleurrijke levensvormen schept die niet slechts een afspiegeling zijn van de economische omstandigheden, is naar de achtergrond gedrongen. Zoals gezegd draagt de moderne geschiedschrijving van dit alles de sporen. Dit blijkt onder andere uit de grote nadruk op getalsmatige analyses. "In het getal echter bezwijkt het verhaal en wordt geen beeld geboren" vindt Huizinga.

Enkele werken van Huizinga.

We bespreken hier enkele van Huizinga's werken in relatie tot zijn geschiedfilosofische opvattingen, zonder de pretentie te hebben volledig te zijn.

Herfstij der Middeleeuwen is het werk waaraan niemand, die iets over Huizinga leest, voorbij kan. In de eerste plaats is het interessant te zien hoe het concept van dit boek tot stand is gekomen. Dit is gebeurd toen Huizinga eens buiten de stad Groningen liep te mijmeren. Het was alsof er toen een vonk oversloeg, waarin het concept tot hem kwam. Een boven-rationeel moment, een moment van sensatie wellicht? Dat concept draait, rond het idee om de veertiende en vijftiende eeuw te zien als het einde van de middeleeuwen. Haar beschaving in het laatste levensgetij, in plaats van aankondigster van de Renaissance. Hij wil de Bourgondische samenleving als een eenheid in het oog vatten, schrijft hij in de inleiding. Hij wil een beeld vormen van een samenleving in heel haar complexe samenhang. Vooral de vormen van het leven en de gedachten wil hij hiervan in het oog vatten. Deze Bourgondische samenleving verkeert in een staat van ontwrichting. Levensstijl en levensidealen van adel en geestelijkheid blijken steeds minder met hun werkelijke positie overeen te komen. De geest vlucht in een schone droom uit de werkelijkheid. Het leven wordt verfraaid met de vormen van het ideaal, bijvoorbeeld het ridderideaal. Dat Huizinga hier cultuurgeschiedenis bedrijft, moge duidelijk zijn. Centraal staat de geestelijke cultuur, over materiële kanten van het leven zwijgt het boek nagenoeg.

Noemenswaardig is voorts, dat hij een zeer groot deel van zijn informatie uit Kronieken betreft, in plaats van officiële oorkonden en dergelijke. Uit kronieken meent Huizinga de levenstoon, het felle pathos en de hartstochten van de middeleeuwse mens beter te kunnen distilleren. In het boek worden personen weer tot leven gebracht. Wellicht heeft gebruik van dergelijke bronnen gezorgd voor de historische sensatie, in plaats van de gort-droge bevolkings- en belastingstatistieken.

Een paar regels dienen nog te worden gewijd aan de stijl waarin het boek is geschreven. Locher noemt *Herfstij*... een 'visionair boek'. Ook de letterkundige Jansonius onderschrijft deze opvatting. Het is geschreven in een verbeeldingrijke stijl, met een knipoog naar de 'mannen van tachtig'. Huizinga gebruikt metaforen, kleuraanduidingen om een bepaalde sfeer te treffen, bijvoorbeeld zwart als symbool voor de sombere tijd. Voorts gebruik van woorden met een zware klankvorm, zoals 'bedwelmend' en 'ontzachelijk'. De expressiviteit van de stijl worde tenslotte nog vergroot door alliteratie en assonantie. Er wordt ons werkelijk een beeld voorgespiegeld!

In de Schaduwen van Morgen is een boek, waarin Huizinga zich als het

ware rekenschap geeft van de toestand en toekomst van onze beschaving. Het is dus geen 'puur historisch' werk, maar refereert wel met grote regelmaat aan het verleden. Centraal staat de beschaving, de cultuur van zijn tijd. De *crux* van het betoog is, dat de balans tussen de stoffelijke en geestelijke waarden is doorgeslagen in het voordeel van het door hem zo verfoeide stoffelijke. De cultuur zal ten gronde gaan aan materiële, technische en wetenschappelijke vooruitgang. Ethische en metafysische waarden zouden nog slechts bijzaak van het leven worden. Zo ziet hij bijvoorbeeld de verheerlijking van het leven, daden, produktie enzovoorts, terwijl de kritische zin van het volk afneemt, irrationalisering toeslaat, verzwakking van het oordeel optreedt en stijlverlies kan worden geconstateerd. Ook het geringe historische besef van de mensen is hem een doorn in het oog. Men heeft meer belangstelling voor films en sentimentele historische belleterie, door hem 'ergdoenerij' genoemd, dan voor verantwoorde, evenwichtige geschreven geschiedenis.

Dit boek vindt in zoverre aansluiting bij het oeuvre van Huizinga, feit dat hij hierin zijn cultureel-historische opvattingen op zijn eigen tijd van toepassing wil maken. Ook zijn afkeer van staatkundige en economische zaken als belangrijkste determinanten van geestelijke en culturele vorming blijkt uit dit boekje.

Zijn afkeer van staatkundige- en economische verklaringenmodellen (denk nog even aan zijn anti-positivisme) uit zich wel heel erg duidelijk in *Homo Ludens*. Dit is evenmin een historisch werk, al hanteert Huizinga ook hier historisch illustratiemateriaal. Dit is ook wel eens gezien als heimwee naar de oude tijd en het wekt regelmatig de indruk dat het een vlucht uit de werkelijkheid is, naar een kleurrijker, bonter, verleden. Dit boek is ook weer een zich rekenschap geven, ditmaal ten aanzien van het ontstaan van cultuur. Cultuur is volgens Huizinga ontstaan door en in spel. Spel is iets dat zich buiten het gewone leven afspeelt. Spel, gebonden aan regels, kan op den duur een wedstrijd karakter aannemen, biedt ons vreugde, maar ook spanning of zelfs extase. In deze extase worden dingen van een hogere orde geactiveerd. Cultuur krijgt daarmee een metafysische grondslag en verheft zich boven het platte materialisme. Wat Huizinga beangstigend voorkomt, evenals in *Schaduwten...*, is dat het spelelement in de wereld schijnt af te nemen. De wereld wordt steeds ernstiger en begint zich steeds meer op het materialisme te richten. De cultuur wordt daardoor in zijn ogen allerhevigst bedreigd.

Tenslotte nog iets over het pas in 1941 verschenen boek, *Nederland's Beschaving in de 17e eeuw*. In de eerste paar bladzijden blijkt, dat hij zijn geschiedfilosofische standpunten geen vaarwel heeft gezegd. Enige citaten mogen dit verlevendigen. "Wij willen hier trachten, zowel de eenzijdige aesthetische kijk van nu als de eenzijdige politieke kijk van vroeger te vermijden,

door als onderwerp te stellen de beschaving in een ruime zin des woords".⁴ Vervolgens beweert hij dat onze cultuur veel verschilt van die der ons omringende landen in die tijd. In het voorbijgaan worden hier ook nog termen als Barok en Romantiek als karakterisering van een tijdperk afgekeurd. Hij vervolgt dan met te stellen dat cultuur is ontstaan uit bepaalde materiële, sociale en ethische voorwaarden. "Het uit die voorwaarden volledig te willen verklaren zal bij niemand opkomen, men verklaart nu eenmaal geen historische verschijnselen, zoals men een natuurproces verklaren kan. Op zijn hoogst leert men ze min of meer als een geheel begrijpen. De eigenlijkste aard van een verschijnsel zal zich altijd blijven onttrekken aan onze pogingen het uit sociale, economische, staatkundige of geestelijke oorzaken af te leiden. De geschiedvorser kent tenslotte nauwelijk oorzaken, enkel voorwaarden, om er zijn inzicht uit te vormen. Van deze grondvoorwaarden van de Nederlandse beschaving willen wij thans enige vluchtig in ogenschouw nemen".⁵ Wat volgt is een verrassende exercitie door het zeventiende eeuwse Nederland.

Het boek is geheel anders van opzet dan bijvoorbeeld *Herfsttij...*, al is het alleen maar doordat in dit boekje wèl ruimte is gereserveerd voor sociaal-economische en staatkundige onderwerpen, al blijkt cultuur centraal te staan. Ook lijkt het boek meer wetenschappelijk dan beeldend. Echter, al lezend krijgt men wel degelijk een goed zicht op de samenhangen in die tijd. Men krijgt een beter beeld van die tijd, dan in menig handboek. Dit alles maakt het boek eigenlijk tot een kleine... historische sensatie.

Enkele kritische overwegingen bij wijze van besluit.

Huizinga heeft, ook in zijn eigen tijd, kritiek gekregen op zijn visie op de geschiedschrijving. In wat volgt gaan we in op de belangrijkste twee onderwerpen van kritiek.

In de eerste plaats is Huizinga's opvatting over de verhouding tussen kritische geschiedwetenschap en de rol van de sensatie en het esthetische daarbinnen heftig bekritiseerd. Men begrijpt niet, dat Huizinga enerzijds beelden en sensaties essentieel acht voor geschiedschrijving, omdat dit toch onwetenschappelijk zou zijn, terwijl hij anderzijds verkondigt dat kritische geschiedwetenschap boven historische belletrie te verkiezen valt. Wil Huizinga geen keuze maken tussen beide? Of heeft hij de juiste balans tussen die twee aspecten, het esthetische en het kritisch-wetenschappelijke, niet gevonden? Huizinga heeft, in verband hiermee, ook geschreven, dat historische literatuur géén kritische wetenschap is en derhalve niet in onze cultuur past. Vooral Ter Braak en Van Eyck stellen hiertegenover dat de literatuur in zo'n uitspraak

onvoldoende serieus wordt genomen. Bovendien is het ongeoorloofd dat alle literatuur over één kam zou worden geschoren, ook al stelt men kritische wetenschap primair. Durft Huizinga de concurrentie met de *vie romancée* niet aan? vragen beide critici zich af. Romein onderschrijft deze kritiek en ook Geyl zou zich hier later bij aansluiten.

Jan Romein voegt hier nog aan toe, dat Huizinga's begrip van 'onze cultuur' eigenlijk voor Huizinga's aristocratische cultuurideaal staat. Huizinga zou niet willen inzien dat 'onze cultuur' een kritische wetenschappelijke geschiedschrijving niet meer zou waarderen. Derhalve zou zij dan geen schenker van cultuur meer kunnen zijn. Het volk wil een andere cultuur. Hierdoor zou de oude cultuur verdwijnen en een nieuwe haar plaats innemen. Deze verandering zou Huizinga beangstigen; hij vreest democratisering van de cultuur en 'strijdt' van daaruit voor zijn oude ideaal. Romein, alsook Ter Braak en Geyl, zien hierin een zucht naar een veilige neutraliteit bij Huizinga. In de tweede plaats is er Huizinga's gebrek aan sociaal-economisch en politiek engagement. Naar de mening van Romein en Geyl dient geschiedschrijving een hoge mate van betrokkenheid bij het heden te hebben. Wanneer men dan Huizinga's voorkeur voor het opstellen van een bijzondere morfologie (boven een algemene) bekijkt, dan blijken daaruit te onschuldige onderwerpen voor geschiedsvorsing voort te komen, zoals 'De Weg', 'De Tuin', enzovoort. Dat zijn onderwerpen die de sociale, economische en politieke noden van het leven niet raken. Huizinga wil dit trouwens ook niet; "Als de historie toegaf aan haar medelijden met al het leed der wereld, zou zij ongeschikt worden voor haar taak". Daarmee kan geschiedenis nooit een strijdmiddel worden, zegt Romein. Daarmee ontbreekt het Huizinga aan een sociaal motief, zegt Geyl. Iemand die zich bij deze kritiek heeft aangesloten, is Rosalie Colie. Zij noemt dat gemis zelfs de fundamentele zwakheid in Huizinga's werk. Dit, omdat zij vindt dat ook sociale, economische en politieke zaken (meer) essentiële levensvormen en dus cultuurvormen zijn.

In dit verband is het illustratief nog even terug te komen op Romein en Geyl. Zij wijzen middels dit gemis bij Huizinga op de kracht waarmee hij, naar hun idee, de plank mislaat in zijn kritiek op de westerse wereld van vooral na 1870. Zij verwijzen hierbij naar *In de Schaduwen van Morgen* en *Geschonden Wereld*. Uit de wijze waarop de auteur in deze boeken over de ondergang van de westerse cultuur spreekt, blijkt zijn onbegrip ten aanzien van de moderne tijd. Hij beperkt zich tot 'een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd', zonder daarbij economische en politieke factoren in rekening te brengen. Hij diagnostiseert de cultuur van zijn tijd voornamelijk door haar te vergelijken met een geïdealiseerd verleden en blijft daarmee in een bespreking van 'onze cultuur' in negatieve termen steken. Hij lijkt alleen de

destructieve elementen hierbinnen op te merken.

Het verdient wellicht nog vermelding, dat Geyl dit gemis aan wat hij noemt 'een sociaal motief' bij Huizinga koppelt aan de invloed die de bewegingen van '80 en '90 op zijn leven hebben gehad. Ook Huizinga zelf schrijft hierover: "Wij waren vurige adepten van de 'beweging van tachtig' en deze leerde ons, de wetenschap ver beneden de kunst te stellen, ons ware leven in ons diepste binnenste te zoeken, wat een grote zegen was, en ook, om politiek en zulke zaken niet te malen (wat een grote fout was)".⁶ Hiermee is de cirkel dan weer gesloten en is aansluiting met de inwendige twee-deling uit het eerste kritiek-punt gevonden. Een twee-deling welke Huizinga's handelsmerk is.

Noten

- 1 Huizinga, *Verzamelde Werken*, VII, 137.
- 2 *Ibidem*, 71-2.
- 3 *Ibidem*, 140.
- 4 Huizinga, *Nederland's Beschaving...*, in : *Verzamelde Werken*, II, 414.
- 5 *Ibidem*, 417.
- 6 Huizinga, *Verzamelde Werken*, I, 19.

Oriënterende literatuurlijst

- R.L. Colie, *Johan Huizinga and the task of cultural history*, in : *The American Historical Review*. April 1964. pp. 607-30.
- P. Geyl, *Huizinga als aanklager van zijn tijd*, in : *Verzamelde Opstellen*. Deel III. Utrecht, 1978. pp. 205-251.
- J. Huizinga, *Verzamelde Werken*. Delen I-IX. Haarlem, 1950.
- Johan Huizinga 1872-1972. Papers delivered to the Johan Huizinga Conference, Groningen 11-15 december 1972. W.R.H. Koops, E.H. Kossmann, G.v.d.Plaats, ed. Den Haag, 1973.
- J. Kamerbeek, *Huizinga en de Beweging van Tachtig*, in : *Tijdschrift voor Geschiedenis*. Groningen, 1954. pp. 145-164.
- W.E. Krul, *Johan Huizinga (1872-1945)*, in : *Historici van de Twintigste Eeuw*. o.r.v. A.H. Huussen jr., E.H. Kossmann, H. Renner. Utrecht/Antwerpen, 1981. pp. 94-109.
- S. Muller Fzn., *Het boek van professor Huizinga*, in : *Onze Eeuw*. 1920, I. pp. 78-104.
- J. Romein, *Huizinga als historicus*, in : *Historische lijnen en patronen*. Amsterdam, 1978. pp. 271-300.
- J. Romein, *Kanttekeningen bij Huizinga's Cultuurhistorische Verkenningen*, in : *Het Onvoltooid Verleden*. Amsterdam, 1937. pp. 65-100.